

Recenzije i prikazi

Daniel Bučan

U dokolici

Demetra, Zagreb 2022.

Osvrt na knjigu *U dokolici* uputno je otvoriti pitanjima: Što je *dokolica*? Što znači biti u *dokolici*? U bistrenju pojmova može nam pomoći etimologija, koju je Ciceron razumijevao i tumačio kao *ónō* pri čemu se »dokaz izvodi (izmamluje) iz moći samog imena«. Etimologija ili iskonoslovlje hrvatske i (sve)slavenske riječi *dokolica* otvara se komparativnomu sučeljenju s njezinim jednakovrijednicama u grčkome i latinskome jeziku.

Imenica *dokolica* izvedena je od priloga *dokoli*, koji je nastao od praslavenskoga **do koli*, pri čemu je leksem *koli* značio 'vrijeme kad tko nema posla'. Etimološko objašnjenje kaže da se značenje *besposlen* »razvilo od 'koji ima previše vremena' < 'koji ima kad što uraditi'« (Ranko Matasović i sur., *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, sv. 1., A–NJ, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2016., str. 181–182). Važno je uvidjeti da spomenuti leksem *koli*, kada mu je kao predmetak dodan prijedlog *do-*, postaje imenica s približnim značenjem 'mnoštvo vremena'. Iz istoga tvorbena gnijezda dolazi i zamjenica *kolik*, iz čega u jasnoći izranja uvid da je riječ *dokolica* etimološki povezana sa stanovitom kolikoćom ili kvantitetom.

Latinska riječ *otium* dospjela je od riječi *avetiom*, a njezini duboki indoeuropski korijeni vode do cijeloga snopa bliskih i uskladivih značenja poput 'favorizirati', 'voljeti', 'radovati se', pri čemu se u dotičnoj riječi *avetiom* dade razaznati latinska riječ *ave* u značenju 'zdravo' ili 'budi zdrav', pa se *otium* u tome smislu može razumjeti i kao »vrijeme zdravlja«, »vrijeme radosti« i slično. Pojam *otium* pokrивao je cijeli raspon značenja: od pukoga dangubljenja preko odmora nakon naporna rada do vremena posvećena samomu sebi, odnosno svojemu studiju (lat. *otium littera-*

tum). U tim različitim smislovima izraz *otium* izdašno rabe brojni humanistički autori, među njima i Marko Marulić. »Dokolica godi tijelu, a i duša se njome hrani« (*»Otia corpus alunt, animus quoque pascitur illis«*), napisao je (stoljećima prije europskoga humanizma) Publije Ovidije Nazon (*Epistulae ex Pontu*, l. 4. 21.).

Zanimljivo je da grčki izraz koji odgovara hrvatskoj riječi *dokolica* jest *skholē* (σχολή), a tomu izrazu pripadaju brojna značenja: 'mir', 'odmor', 'dokolica', 'slobodno vrijeme', 'nauk', 'škola'. Uzimajući u obzir zajedničke indoeuropske korijene, neki etimolozi povezuju grčku riječ *skholē* s gotskom *sigis* i njemačkom *Sieg* u značenju 'pobjeda', a drugi to otklanjaju (usp. Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb 1993., str. 609).

Slavenska etimologija hrvatske riječi *dokolica* čini se posebno zanimljivom zbog zamjenice *koli*, koja jasno smjera na kolikoću, a ona se u ovome diskursu iskazuje veoma važnom (premda to u prvi mah izmiče jasnom uvidu).

O prelasku kvantitete u kvalitetu govorilo se u povijesti filozofije više od dva tisućljeća prije Hegelova apsolutnog idealizma i potom Marxova i Engelsova dijalektičkog materijalizma. Već Heraklit, razmatrajući stalnu promjenu, naučava da mjera (μέτρον) dovodi do nove naravi ili prirode (φύσις). »Helije [Sunce] neće prekoračiti svoje mjere, [...]« i »Sunce je svaki dan novo«, napisao je Heraklit u fragmentima 44 (D94) i 48 (D6). On o kvantiteti i kvaliteti govori implicitno i netematski, a izrijeком ih među svojih deset kategorija uvodi Aristotel: za kvantitetu rabi izraz(e) ποσόν/πόσον, a za kvalitetu ποιόν/ποιόν. Hegel se u djelu *Znanost logike* poziva na Aristotelovo razlikovanje između *posón* i *poión* te je Hegelov »zakon prelaska kvantitete u kvalitetu« utemeljen na Aristotelovu povezivanju i razlikovanju tih dviju kategorija, odnosno pojava shvaćenih kao *osnovni oblici bića*.

Kvantitetom vremena omogućena je dokolica, koja krijepi tijelo i oplemenjuje duh, čime

dovodi do nove kvalitete. U današnjemu se shvaćanju riječ *dokolica* često povezuje s bogatim sadržajem i širokim opsegom pojma *re-creacija*, a to možemo razumjeti i kao činjenje i stvaranje novoga, kao dokolicom omogućeno čovjekovo stvaranje na već stvorenome (lat. *re-creatio*).

Dospijevamo do knjige koja samo uvodno govori o dokolici, podastirući nominalnu odnosno etimološku definiciju pojma: »σχολή [skholḗ]: mir, *dokolica*, slobodno vrijeme [...] ἐπὶ σχολῆς [epi skholēs]: u *dokolici*«. Nakon toga čitamo:

»Platon i Aristotel smatrali su dokolicu – tj. slobodu od svakodnevnih poslova – slobodom koja ide na ruku filozofiranju, koja je, moglo bi se reći, jedna od pretpostavki za filozofiranje. Oglede što slijede može se razumjeti upravo kao 'pokušaje u dokolici'.« (Str. VII.)

Knjiga naslovljena *U dokolici* nahodi se na tragu najboljih značenja dotičnoga pojma u antičkoj filozofiji te njegovih razvojnih mijena i pojavnih oblika protegnutih kroz srednjovjekovlje i novovjekovlje, sve do suvremene filozofije. Autor je Daniel Bučan, arabist i filozof, novinar i diplomat, autor brojnih knjiga i članaka iz područja filozofije, prevoditelj djela arapskih filozofa na hrvatski jezik. Knjiga *U dokolici* obaseže 164 stranice i sastavljena je od četrnaest ogleda.

Svojevrsni nadnaslov većine ogleda sadržava privjedlog *o* (najčešće njime i počinje), a dotično se *o* odnosi na neki predmet govora, misli, problema, brige, bavljenja, razmatranja, izučavanja itd. Mnogobrojni su takovrsni naslovi u povijesti filozofije: prisjetimo se samo Aristotelova *O pjesničkom umijeću* (Περὶ ποιητικῆς) i spisa Tome Akvinskoga *O biću i biti* (*De ente et essentia*). Prvi ogleđ, *O filozofiji*, govori o filozofiji kao »kvadraturi kruga«, što je u ovome kontekstu uvriježen metaforički izraz za »ono nemoguće«. Autor objašnjava da je filozofija »suočena s problemom kako 'izaći na kraj' s cjelinom onoga što je još Parmenid predstavio kao kruglju, s cjelinom onoga Sve koja je beskonačna, i nema toga 'pogleda'/'znanja' koje ju može obuhvatiti kao cjelinu; filozofija zahvaća samo njezine pojedine 'dijelove'« (str. 6–7). Stoga nam se često čini da su i oprečne teorije valjane. Autor se u zaključku poziva na Renéa Descartesa, koji na samome početku *Rasprave o metodi* kaže da »različitost naših mnijenja ne dolazi od toga što su jedni pametniji od drugih, već jedino od toga što naše misli vodimo različitim putovima i ne razmatramo iste stvari« (str. 7).

Na to se skladno nadovezuje nadnaslov »Još jednom o filozofiji« i naslov »Filozofija kao esencijalni vid čovjekova bivanja«. Glasoviti delfski napatuk *spoznaj sebe sama* (γνῶθι

σᾶτόν), koji je Sokrat prihvatio kao svojevrsno geslo, moguće je uzeti za temelj čovjekove samoizgradnje. »Spoznati sebe kao takvoga znači biti čovjekom, znači 'izgraditi' svoju *ljudskost*« (str. 17). U čovjekovu izgrađivanju vlastite ljudskosti, u ponovnome stvaranju sebe sama, očituje se već spomenuti, u dokolici razvijeni i oplemenjeni *re-creatio*.

Razmatranje »O filozofu« naznačeno je naslovom »Etička atopija nasuprot političkoj utopiji«. Autor govori o važnosti *slobode pojedinca*, gdje čovjekova sloboda jest *biti vlastitom svrhom*, i zaključuje:

»Nema države, nema društva koje *kao država, kao društvo* može postići usavršenost kakvu *može* postići pojedinac. Utoliko je *eudaimonia* do koje se može vinuti filozofijom uvijek samo *individualno moguće* blaženstvo.« (Str. 31–32.)

Ogleđ »Noć svijeta«, koji govori o stanju privida, počinje tvrdnjom »Može nas spasiti samo neki bog«, što ju je izrekao Martin Heidegger u svojem posljednjem intervjuu, koji je dao novinama *Der Spiegel* 23. rujna 1966. godine, čime je htio reći da filozofija ne može niti će moći neposredno preinačiti sadašnji svijet. Daniel Bučan zaključuje da nas »od svijeta iz kojeg je privid protjerao otkritost istine, uistinu 'može spasiti samo neki bog'« (str. 44).

O Protagorinu relativizmu čitamo u ogleđu »Prisjećanje na Protagoru«. Autor Bučan polazi od najglasovitijega Protagorina iskaza »Čovjek je mjerilo svih stvari, onih koje jesu da jesu, onih koje nisu da nisu« te ističe da je prije razmatranja samoga iskaza potrebno potražiti odgovor na pitanje »Što je to čovjek?«. Interpreti se do danas ne slažu je li Protagora mislio na čovjeka kao pojedinca ili na *čovjeka kao takvog*. Daniel Bučan utemeljeno i razložno primjećuje da ako bi mjera istine bio svaki pojedinac čovjek tada bi – jer se ljudi razlikuju – mjera bila *nepostojana i promjenjiva* te stoga uopće ne bi mogla biti mjera. Zaključuje da ne možemo *znati* što je Protagora imao na umu, ali možemo pokušati domisliti što je sve mogao imati na umu te je »posve razložno vjerovati da i različite interpretacije Protagorina iskaza mogu imati svoju vrijednost« (str. 53).

Slijedi tekst »O umjetnosti: Forma kao gramatika umjetnosti«. Autor nastoji argumentirati zašto uvjerenje o *sekundarnosti forme* treba odbaciti. Zaključuje citatom mađarskog književnika Sándora Máraiia, riječima koje stoje kao *motto* ovog ogleđ, da ono »što je forma već jest i umjetnost« (str. 61).

»Čemu metafizika« naslov je ogleđ, kojemu je nadnaslov »O čovjeku kao 'metafizičaru'«, a počinje ovim rečenicama:

»Na pitanje 'što je čovjek' Kant odgovara: čovjek je biće koje je sposobno postavljati *metafizička* pita-

nja (na koja zapravo ne može odgovoriti). Vrijedi se stoga upitati što je – s gledišta čovjeka kao čovjeka – temeljni metafizički uvid.« (Str. 63.)

Daniel Bučan zaključuje da je mogućnost postavljanja metafizičkih pitanja »ono zahvaljujući čemu čovjek – i onakav kakvim ga vidi Aristotel, i onakav kakvim ga vidi Heidegger – može nastojati ostvariti svoj potencijal samo-usavršavanja. U tomu je ‘korist’ od metafizike!« (str. 69).

Razliku između filozofije i religije razmatra ogled »Sestre po mlijeku«. Autor objašnjava da je osnovna razlika u tome što filozofija smjera konačnoj spoznaji, odnosno mudrosti, nikad ju je dosižući, a religija *nudi* konačnu spoznaju, odnosno znanje o konačnoj čovjekovoj svrsi. Daniel Bučan upozorava i na bitnu srodnost filozofije i religije, zbog čega je Averroës rekao da su »sestre po mlijeku«. U Bučanovu je zaključku taj dijalektički odnos izražen ovako:

»Ako filozofski govor o Prvome počelu i teološki govor o Bogu svjedoče o srodnosti filozofije i religije, razlika između onoga što se običava nazivati ‘Bogom filozofa’ i ‘Bogom objave’ svjedoči pak o *razlici* između filozofije i religije.« (Str. 79.)

Srodnim se pitanjima bavi i sljedeći ogled: »O bogu filozofa i Bogu objave: Bog u Spinoze i u Mullā Šadrea«. Kad se »uspoređi kako Spinoza definira *sučinu* (supstanciju), i kako Mullā Šadrea definira *bitak* – moći će se raspoznati sličnost, koja može biti podloga i usporedbi Spinozine i Mullā Šadrine filozofije« (str. 81).

»Još jednom o Bogu filozofa i Bogu objave« nadnaslov je što uvodi u ogled »Božanstvena tragedija«, koji, kako objašnjava autor, jest u stanovitome smislu nadahnut Danteovim naslovom i njegova je parafraza, ali s tim djelom u sadržajnome pogledu nema nikakve veze. Ogled razmatra razlike između onoga što se gdjekad naziva Bogom filozofa i Boga kakvog objavljuju svete knjige u trima velikim monoteističkim religijama. Daniel Bučan objašnjava da je kršćanstvo bliže od ostala dva monoteizma zahtjevu odnosno potrebi da čovjek kao čovjek Boga misli po mjeri čovjeka, koja potreba proizlazi odatle što i razumijevanje i prihvaćanje najviši stupanj dosižu u poistovjećenju. Autor zaključuje da o tome »na svoj način svjedoči Aristotelov spis *O pjesničkom umijeću*: katarzu (kao najpoželjniji učinak tragedije) omogućuje upravo mogućnost da se u sudbini tragičkog junaka shvati da ono *biti* čovjeka – baš zato što se radi o onome biti čovjeka – nužno u sebi potencijalno sadrži sve što čovjek može postići i sve što čovjeka može zadesiti, sve različite moguće vidove njegova *biti*. U idealnome smislu kršćanska vjera bi trebala biti katarza duše« (str. 111).

Zatim slijedi ogled »Luč uma« u kojemu je riječ o jeziku. Pošavši od Platonova dijaloga

Kratil, koji je po svoj prilici prva filozofijska rasprava o jeziku, odnosno govoru (tj. o riječima kao imenima/nazivima), Daniel Bučan zaključuje da osnovna funkcija jezika jest *razlikovanje* te da riječi služe razlikovanju. Poziva se na činjenicu da dijete koje još ne zna govoriti nedvojbeno razlikuje stvari, što nam zapravo svjedoči o tome da ono već ima »svoj jezik, ma kako nemuš bio« te konačno iznosi zaključak:

»A ma kakav jezik bio, on je uvijek očitovanje uma, u kojem se i zahvaljujući kojem se razlikovanje i uspostavlja.« (Str. 123.)

O subjektu čitamo u ogledu »Slikar kao filozof – Velázquezov subjekt«, gdje autor Bučan objašnjava da je filozofija s Descartesom stupila u modernost, što se očitavalo u prelasku od *subjektnosti* na *subjektivnost*, kada samosvjesni *ego* zadobiva status »najistinskijeg« bića, te Bučan postavlja pitanje javljanju li se takvi »simptomi« i u drugim područjima ljudskoga stvaralaštva. Kao jedan od primjera takva razvoja stvari autor uzima jedno od remek-djela svjetskoga slikarstva, ceremonijalnu kompoziciju »Las meninas« (»Male dvorske dame«), što ga je 1656. naslikao Diego Velázquez, prenijevši na platno svoj *cogito*. Daniel Bučan sumira:

»‘Las meninas’ može se ‘pročitati’ ovako: ‘*Cogito ergo sum* (pinctur)’. A mi koji promatramo ‘Las meninas’ postavljeni smo u položaj u kojem za nas vrijedi: ‘*Specto, ergo sum* (spectator)’.« (Str. 132.)

Na pitanje u nadnaslovu »Gdje je sloboda i gdje ju tražiti?« nudi odgovore ogled »Paradoks slobode«. Čovjek teži *slobodi* ovladavanja prirodom, a pri tome se mora pokoravati temeljnoj *prisili* prirodnih zakona, ali to ne znači da nema mogućnosti za čovjekovu slobodu. Da bi čovjek izašao iz ‘vlasti’ prirodnoga determinizma, da bi mogao biti slobodan, »mora naučiti razlikovati područje svoje slobode od područja u kojem vlada ‘nužan slijed uzroka i učina što izmiču našoj slobodi’« (str. 137). Tako razjašnjena paradoksalnost slobode iskazuje se kao temeljna misao toga ogleđa.

O paradoksu morala govori posljednji ogled, naslovljen »Moralnost grijeha – Slučaj Greeneova junaka Scobieja«. U romanu Grahama Greenea *Srč stvari* junak Scobie spreman je iz ljubavi počiniti najveći i najneoprostiviji grijeh – samoubojstvo. U tome je paradoks morala. Usporedbom dotičnoga Greeneova romana s knjigom *Paradoks morala*, koju je napisao filozof Vladimir Jankélévitch, nadaje se misao da su se ta djela međusobno nadahnula, primijećuje Daniel Bučan i zaključuje da Greeneov roman o paradoksu morala govori uvjerljivije nego Jankélévitcheva filozofska knjiga te da je moguća valjanost filozofske misli propitana životnošću umjetničkoga djela.

Naposlijetku se daje zaključiti da se Bučanovi ogledi, objedinjeni nepreuzetnim naslovom *U dokolici*, gipko i skladno slijevaju jedan u drugi te na krilima lucidnih uvida i višespektnih obuhvata predmeta razmatranja streme prema stalno izmičućoj cjelini pojavnoga i nepojavnoga svijeta. Etimološki raščlanjeno možemo reći kako je koli-koća vremena u do-koli-ci učinila da fizički po-gled bude proširen i u isti mah usredotočen u metafizički pro-gled (gledanje kroz, pro-nicanje, duhovni zor u dubinu), koji ponire do biti promatranoga. Vođena briljantnim argumentacijama ova knjiga sučeljava i harmonizira ontologiju i teologiju, estetiku i etiku, antropologiju i politiku, filozofiju i umjetnost, jezik i svijet, subjekt i objekt, misao i izvanmaternalnu zbiljnost. Stoga nije pretjerano ustanoviti da je autor napisao po svemu izvrsnu knjigu koja zavrjeđuje jasno izrečenu i nepridržanu pohvalu.

Marito Mihovil Letica

Luka Janeš

Ekoetika Alda Leopolda u perspektivi integrativne bioetike

Pergamena – Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb 2023.

Knjiga *Ekoetika Alda Leopolda u perspektivi integrativne bioetike* Luke Janeša, »agilnog promicatelja Leopoldova djela« i docenta s Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, predstavlja produbljenu studiju o ekoetičkom opusu, nasljeđu i aktualnosti ideja američkog šumara, ekologa i književnika Alda Leopolda (1887. – 1948.), čiji rad još uvijek nije u dovoljnoj mjeri prepoznat u hrvatskoj javnosti.

Nakon hrvatskog prijevoda fundamentalnog Leopoldova spisa *Ljetopis Pješčanog Okruga*, priređenog prevoditeljskom rukom stručnjaka za zaštitu prirode i publicista Siniše Goluba, ovo je tek drugo djelo u Hrvatskoj objavljeno s namjerom poticanja interesa šire hrvatske javnosti, kao i stručne zajednice, za Leopoldovu misao, koje suvremenom čovjeku može poslužiti kao orijentacijska smjernica za ostvarivanje skladnog odnosa prema okolišu.

Njegov rad predstavlja spoj filozofije i praktičkog djelovanja, u kojem briga za prirodu postaje moralni imperativ. Leopoldova misao, kako je autor interpretira, ne ostaje zatvorena u teorijskim okvirima. Ona zahtijeva praktičnu primjenu – primjerice, u odgoju i obrazovanju, u javnim politikama, u lokalnim zajednicama i širim, globalnim strategijama. Time se postavlja i jasna istraživačka zadaća ove knjige: pokazati kako ideje Alda Leopolda, promatrane i zahvaćene iz perspektive integrativne bioetike, mogu postati orijentacijski vodič za djelovanje u 21. stoljeću.

U skladu s naznačenim, Janeš je za hrvatske sveučilišne novine *Universitas* svojedobno izjavio da bi znanja koja prenosi filozofija, što je i stručna domena ove knjige, trebala ljude:

»... naučiti cijeniti koheziju, vrlinu i ljepotu, trebala bi nas učiti smijati se i plesati duhom, vjerovati da pojedinci i društvo mogu napredovati u suglasju.« (Bruno Bogović, »Filozofija u službi afirmacije bogatstva hrvatske povijesti, tradicije i kulture«, *Universitas Portal* (30. 10. 2023.). Dostupno na: <https://www.akademski.hr/filozofija-u-sluzbi-afirmacije-bogatstva-hrvatske-povijesti-tradicije-i-kulture/> (pristupljeno 10. 8. 2025.))

Ovo studentsko djelo o Aldu Leopoldu i njegovu utjecaju na spise i promišljanje autora u području (bio)etike i filozofije sadržajno je podijeljeno na: (1) »Predgovor« Siniše Goluba i (2) »Uvod«, te pet poglavlja: (3) »Život i djelo Alda Leopolda«; (4) »Leopoldov utjecaj na Vana Rensselaera Pottera i razvoj integrativne bioetike«, (5) »Næssova ekofilozofija i dubinska ekologija kao uvod u fenomenologiju života i hermeneutičku sintezu Leopoldove refleksije u integrativno-bioetičkom horizontu«; (6) »Ekoetička misao Alda Leopolda kao poticaj za razvoj i afirmaciju orijentacijske discipline integrativne bioetike«, i (7) »Zaključak«.

U »Predgovoru« (str. 11–12) Siniša Golub, najznačajniji hrvatski »leopoldolog«, po stručni pedagog i fotograf, sažeo je rad i ostavštinu znanja američkog prirodoslovca i spisatelja Alda Leopolda te istaknuo današnju važnost knjige *Ljetopis pješčanog okruga* (orig. 1949.; hrv. prev. 2021.). Svoju je popularnost Leopoldova misao prvotno zadobila, kako je Golub konstatirao, u krugu akademske bioetičke zajednice. Golub podsjeća na to da je Leopold bio čovjek terena, onaj koji je promišljao dok je hodao kroz šume, promatrao životinje i bilježio promjene u krajoliku. Leopoldova pisana ostavština rezultat je cjeloživotnog iskustva, promatranja prirode i neposrednog sudjelovanja u njenim ritmovima. Upravo Leopoldov primjer poziva na odgovornost – da se prirodu promatra ne kao resurs za iskorištavanje, nego kao zajednicu kojoj ljudi pripadaju, te da iz toga pripadanja proizlazi i dužnost čuvanja, brige i suživota.